

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI: 11 - 12
1993 - 1994

İstanbul - 1997

EBÛ NU'AYM EL-İSFAHÂNÎ HAYATI VE ESERLERİ

Yar.Doç. Dr. Ahmet TOBAY

Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak b. Musa b. Mih-ran el-Hafız el-İsfahânî tasnif devrinin ünlü muhaddis ve tarihçilerinden birisidir. Hadis İlmi bakımından, Kütüb-i Sitte'nin tasnif edildiği h. III. asır istisna edilirse, en parlak devirlerinden olan h. V. asırda yetişen mühim şahsiyetlerden birisidir. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Hâkim en-Neysâbü'rî (405/1014)¹, Ebû Nasr Ali b. Hibetullah b. Mâkûlâ el-Bağdâdî (487/1034)², "*Kitâbü's-Sünen ve'l-Âsâr*" müellifi Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî (458/1066)³, Endülüs'de, sahabenin hâl tercemelerine dâir yazılmış mühim eserlerden biri olan "*el-İstiâb fi ma'rifeti'l-Ashâb*" müellifi Ebû Ömer Yusuf b. Abdullah b. Abdülberr (463/1071)⁴. ve aynı yılda vefat eden el-Hatîb el-Bağdâdî (463/1071)⁵ gibi büyük muhaddisler hep bu asırda yetişmiş mümtaz şahsiyetlerdir.

Kaynaklarda kendisinden "*büyük muhaddis*", "*tarihçi*"⁶, "*büyük imam*", "*hafız*", "*tasavvuf ve fıkıhın sentezini yapan sûfi*" ve "*hıfz ve zabt yönünden mükemmel*" olarak bahsedilen *Ebû Nu'aym, h. 336 yılında İsfahan'da doğdu*. Bazı kaynaklar 330 veya 334'te doğduğunu kaydeder-

1 Terceme-i hali için bkz. İbnu's-Sübki, *Tabâkâtu's-Şâfi'iyye*, Mısır 1966, c. III, s. 64-72; Zehebî *Tezkiretu'l-Huffâz*, Haydarâbâd 1334, c. III, s. 227-233.

2 Bkz. İbn's-Sübki, *Tabakât*, c. IV, s.2-5.

3 Bkz. İbnu's-Sübki *age.*, c. I, s. 3; Zehebî *age.*, c. III, s. 309.

4 Bkz. Zehebî *age.*, c. III, s. 306-309.

5 Bkz. İbnu's-Sübki *age.*, c. III, s. 13; İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-A'yân*, Kâhire 1299, c. I, s.38.

6 Bkz., Kehhâle Ömer Rıza, *Mu'cemu'l-müellifin*, c. I, s. 282.

ler.⁷ Hâl tercemesini yazan eserler, beşinci dedesi Mihrân'ın müslümanlığı kabul ettiğini kaydederler.⁸ Bununla, onun dedelerinden müslümanlığı kabul eden ilk zat olduğuna işaret etmektedirler. *Ebû Nu'aym*, anne tarafından dedesi olan İsfahan'ın meşhur sûfilerinden Zâhid Muhammed b. Yûsuf el-Bennâ'nın torunudur.⁹

Babası, Ebû Muhammed Abdullah (365/976), hadis toplamak maksadıyla çeşitli ilim merkezlerine seyahatler etmiş bir hadis hafızıdır. O, oğlunun yetişmesi için büyük çaba sarfetmiş ve kendisiyle bizzat meşgul olmuştur. Devrin en büyük alimlerinden ders almasını sağlamıştır. Zamanın önde gelen hadisçilerinden icazet alması için elinden geleni yapmıştır. Bu meyanda, *Şam'da*, Hayseme b. Süleyman, *Bağdat'ta*, Ebû Sehl b. Ziyâd el-Kattân ve Ca'fer el-Huldî, *Vâsıt'ta* Abdullah b. Amr b. Şevzeb ve *Nişapur'da* Ebu'l-Abbâs el-Asamm, *Dinever'de* Ebû Bekr b. es-Sünnî ve daha başka pek çok üstadından icâzet aldı.¹⁰ Hocası Hayseme b. Süleyman'ın 343/954'te vefat ettiği gözönünde tutulur ve doğum tarihleri olarak verilen farklı tarihler arasından 330 tarihi doğru kabul edilirse on üç yaşlarında icâzet almaya muvaffak olmuş, üstün zekaya sahip biri olduğu anlaşılır.

Hicrî 344 yılında hadis dinlediği hocaları arasında Abdullah b. Ca'fer b. Ahmed b. Fâris, Kâdî Ebû Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Assâl, Ahmed b. Ma'bed es-Simsâr, Ahmed b. Muhammed el-Kassâr, Ahmed b. Bündâr eş-Şe'âr, Abdullah b. el-Hasen b. Bündâr el-Medinî, Ebu'l-Kâsım et-Taberânî ve İbn Hibbân gibi devrin önde gelen alimleri yer almaktadır.¹¹

Ebû Nu'aym, devrin geleneğine uyarak hadis talebi için ilim merkezlerine birçok seyahatlerde bulundu ve bu merkezlerde görüştüğü hadis hocalarından rivâyet izni aldı. Bu meyanda, *Bağdat*, *Basra*, *Mekke*, *Medine*, *Kûfe*, *Nişapur* gibi ilim merkezlerini dolaştı. *Bağdat'ta*, Ebû Ali b. es-Savvâf, Ebû Bekr b. el-Heysen el-Enbârî, Habîb el-Kazzâr ve diğerlerinden, *Kûfe'de*, Ebû Bekr Abdullah b. Yahya et-Talhî ve diğer alimlerden, *Basra'da*, Fârûk b. Abdülkerim el-Hattâbî, Muhammed b. Ali b. Müslim el-Âmirî ve daha başkalarından, *Mekke'de*, Ebû Bekr el-Âcurrî ve Ahmed b. İbrahim el-Kindî'den, *Nişapur'da*, Ebû Ahmed el-Hâkim ve Hüseynek et-Temîmî gibi alimlerden hadis tahsil etti.¹²

7 İbnu's-Sübkî *Tabakât*, c. IV, s. 18-22.

8 İbn Hallikân, *Vefeyât*, c. I, s. 75-77.

9 İbnu's-Sübkî *age.*, c. III, s. 13.

10 İbnu's-Sübkî *age.*, aynı yer; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, c. XVII, s. 454.

11 İbnu's-Sübkî *age.*, aynı yer; Zehebî, *Siyer*, aynı yer.

12 İbnu's-Sübkî, *Tabakât*, c. IV, s. 18-22; İbnu'l-İmâd, *Şezerât*, c. III, s. 245; Zehebî, *Siyer*, c. XVII, s. 454-455.

Ebû Nu'aym'ın ihtisas sahibi olduğu ilimler arasında en çok Hadis İlmi ile meşgul olduğu görülmektedir. Böylece o, devrinin en büyük hadis alimi pâyesini almış¹³ ve İslam Âlemi'nin muhtelif bölgelerinden hadis tahsili için kendisine seyahatler edilmiştir. Hatta yaşça kendisinden büyük birçok zevâtın ondan hadis dinlediğini ve rivâyette bulunduğunu görüyoruz. Bunlar arasında, kendisinden otuz küsur sene önce vefat eden *Kuşyar b. Leyâlizûr el-Ceylî*, onsekiz sene önce vefat eden *Ebû Saîd el-Mâlinî* ve onbir yıl önce vefat eden *Ebû Bekr b. Ali ez-Zekvânî* gibi alimler bulunmaktadır.¹⁴ Onun en güzide talebeleri arasında hiç şüphesiz "*kendisine Şeyhu'l-maşrik (doğunun piri) unvanı verilen, muhaddisler divanını nihayete erdiren son büyük muhaddis sayılan ve umumi bir kanaate göre devrinin ed-Dârekutnîsi kabul edilen el-Hatîb el-Bağdâdî*"¹⁵ yer alır. Ne var ki, bu güzide talebesi, '*Bağdat Tarihi*' adıyla telif ettiği ve Bağdat'ta yaşamış veya orayı ziyaret etmiş bulunan alimlerle muhtelif mesleklerle mensup kişilerin hâl tercemelerini yazdığı büyük eserinde hocasına yer vermemiştir. Bunu nisyan ile yorumlayanlar olmuştur.¹⁶ Bu büyük esere, *Hâfız Ebû Sa'd es-Sem'ânî* tarafından yazılan '*Zeyl*'de de ne hikmetse üstad unutulmalardan olmuştur.¹⁷

Ebû Nu'aym el-İsfahânî'den rivayette bulunanlar arasında Hâfız Ebû Sâlih el-Müezzîn, Hâfız Süleyman b. İbrahim, Hafız Hibetullah b. Muhammed eş-Şîrâzî, Kâdî Ebû Ali el-Vahş gibi birçok meşhur muhaddis bulunmaktadır. Yaşça kendisinden küçük tek bir hadisçiden hadis almadığı halde Ebû Nu'aym'dan rivâyette bulunan Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin es-Sülemî' (412/1021)yi de talebeleri arasında zikredersek müellifimizin mevkii daha iyi anlaşılabilir olur.¹⁸

ALİMLERİN EBÛ NU'AYM HAKKINDAKİ SÖZLERİ

Ebû Muhammed b. es-Semerkandî, el-Hatîb el-Bağdâdî'nin şöyle söylediğini nakleder: "*Adı zikredilmeden mutlak olarak 'HÂFİZ' unvanı ile anılan iki kişiden başkasını bilmiyorum: Biri, Ebû Nu'aym el-İsfahânî, diğeri ise Ebû Hâzîm el-'Abdevî el-A'rec.*"¹⁹

13 Zehebî, *Siyer*, c. XVII, s. 458; Ateş Ahmed, *el-Hatîb el-Bağdâdî ve Takyîdu'l-İlm Adlı Eseri*, İlahiyat Fakültesi Dergisi, İstanbul 1952, s. 92.

14 İbnu's-Sübki, *Tabakât*, c. IV, s. 18-22.

15 Ateş Ahmed, *ag. makâle*, s. 91.

16 İbnu's-Sübki, *Tabakât*, aynı yer; Zehebî, *Siyer*, c. XVII, s. 458 dipnot 1.

17 Bkz. Zehebî, *Siyer*, aynı yer.

18 İbnu's-Sübki, *Tabakât*, c. IV, s. 18-22.

19 İbnu's-Sübki, *age.*, aynı yer.

Ahmed b. Muhammed b. Merdûye (498/1191) onun hakkında şu değerlendirmeyi yapar: "Ebû Nu'aym, devrinde kendisine rihlet edilen birisi idi. Onun zamanında yer yüzünde âl-i isnâd hususunda ondan üstünü yoktu. Ondan büyük hâfız da yoktu. İslam Alemi'nin tüm hâfızları onun etrafında toplanmışlardı. Her gün onlardan biri kapısında nöbet tutardı. O, sabahdan öğleye yakın bir zamana kadar dilediğini onlara okurdu. Ders meclisinden kalkıp evine giderken, çoğu kere yolda kendisine bir cüz okunurdu. O, bundan hiç bıkmazdı. Okutmak ve kitap yazmak onun gıdası idi."²⁰

Hamza b. el-'Abbâs el-'Alevî de onun hakkında şöyle demektedir: "Hadisçiler, Ebû Nu'aym'in ondört yıl yeryüzünde en büyük muhaddis olarak kaldığını, ne doğuda, ne de batıda âl-i isnâd bakımından kendisine denk birinin bulunamadığını söylerler."²¹

Her devirde olduğu gibi, Ebû Nu'aym da çekememezlik, mezhep taassubu ve benzeri sebeplerle tenkitlere maruz kalmıştır. Hâfız İbn Hacer (852/1448), Ebû Nu'aym'i *din ulularından biri* ve *sadûk* olarak tavsif ettikten sonra, onun mesnedsiz tenkit edildiğini söyler ve bunun haksız yere İbn Mende'yi tenkit ettiği için Allah'ın kendisine bir cezası olduğunu kaydeder.²²

Gerçekten insanlar, birbirini çekememek, bir birine çamur atmak hususunda, peygamberler ve sıddıklar hariç, özellikle bazı devirlerde çok ileri gitmişler, düşmanlıkta işi kıtala kadar götürmeler olmuştur. Hâfız Ebû Nu'aym da böylesine bir düşmanlığa maruz kalmış, ders okuttuğu meşcide girmesi yasaklanmıştı. Daha sonra bu meşcide toplanan halkın kılıçtan geçirilmesi ve yasaklı olduğu için müellifin bu hadiseden kurtulmuş olması onun kerâmetine yorumlanacaktır. Şöyle ki:

Sultan Mahmud b. Sebuktekin İsfahan'ı istila edince oraya bir vali bırakıp geri dönmüştü. İsfahan halkı, isyan ederek bu valiyi öldürdüler. Bunun üzerine Gazneli Mahmud'un oğlu Mes'ud 420/1029'da sükûneti temin etmek maksadıyla halka emân verdiğini söyledi. Sonra bir cuma günü camide halka baskın yaptırarak bir kısmını öldürttü. Daha önce Ebû Nu'aym'in bu camiye girmesi yasaklandığı için kendisi orada bulunmamış ve bu olayda kendisine bir zarar dokunmadığı gibi bu hadisenin Allah'ın onlardan bir intikamı şeklinde değerlendirilerek onun kerâmetine hamledilmiştir.²³

20 İbnu's-Sübki, *age.*, aynı yer; Zehebî, *Siyer*, c. XVII, s. 459.

21 İbnu's-Sübki, *age.*, aynı yer.

22 İbn Hacer, *Lisânu'l-mizân*, Haydarâbâd 1329, c. I, s. 201-202.

23 İbnu's-Sübki, *Tabakât*, c. IV, s.18-22; Zehebî, *Siyer*, c. XVII, s. 460.

Hatîb el-Bağdâdî'nin müellifimiz hakkında yapmış olduğu şu değerlendirmeye de çok önemlidir. O şöyle der: "Ebû Nu'aym'ın hadis rivayet ederken çok müsamahalı davrandığını gördüm. Kimliğini açıklamadan "bize haber verdi" şeklindeki tadrîsi bunlardandır. İbn Mende ile aralarında geçen ve burada zikretmek istemediğim tartışmaları cidden hoş değildir. Bana göre her ikisi de makbul kişilerdir. Onlar hakkında, uydurma olduklarını açıklamaksızın mevzû hadis rivayet etmelerinden daha büyük bir günah bilmiyorum".²⁴

Ebû Nuaym, geride çok kıymetli eserler bırakarak doksan dört yıl hayat sürdüğü bu fani âlemden h. 10 Muharrem 430'da ayrıldı.²⁵

ESERLERİ

Ebû Nu'aym'ın kaleme aldığı eserler daha çok hadis ve tarih ile ilgili bulunmaktadır. Onun en önemli eserlerini şöylece sıralayabiliriz:

1. Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ:

Bu eser 800 kadar zâhid, âbid ve sâfiyi tanıtmaktadır. Müellif, esere 'Aşere-i Mübeşşere'den Hz. Ebû Bekr ile başlayıp 46 sahâbiyi tanıtmakta ve daha sonra Suffe Ehli için özel bir bölüm açarak 86 sahâbinin biyografisini vermektedir. Bundan sonra da hanım sahâbilerden 29 tanesini tanıtmaktadır.

Tâbiûn tabakâtına da *Üveys el-Karanî* ile başlamakta, toplam 130 tâbiyi tanıttıktan sonra Tebei tâbiine geçmektedir.²⁶ Bu bölümde de 396 kişinin biyografisini tanıtmaktadır. En sonda da Şamlı zâhidlerden bazılarının sadece isimlerini vermekte ve eserini h. 422 tarihinde tamamladığını açıklamaktadır.²⁷

Hilyetu'l-Evliyâ ilk defa Mısır'da 1932-1938 tarihleri arasında basılmıştır. Eserin bu baskısında rakamlanmış biyografi sayısı 689'dur. Eserin bu baskısı 10 cilttir.

Hilyetu'l-Evliyâ, yazıldığı tarihten itibaren çok büyük ilgi görmüş ve eser üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan en önemlisi,

24 İbn Hacer, *Lisân*, c. I, s. 201-202; Ayrıca bkz., Zehebî, *Siyer*, c. XVII, s. 460, 461.

25 İbnü's-Sübki, *age.*, aynı yer; Kehhâle Ömer Rıza, *Mu'cem*, c. I, s. 282.

26 Bkz., Ebû Nu'aym, *Hilyetu'l-Evliyâ*, c. V, s. 79.

27 Ebû Nu'aym, *Hilye*, c. X, s. 408.

Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî (597/1200)'nin "*Sıfatu's-Safve*" adlı eseridir. İbnu'l-Cevzî, eseri bir çok noktada tenkid etmiştir.²⁸

Ayrıca Hilyet'l-Evliyâ'da bulunan 5 000 hadis Abdulaziz b. es-Seyyid Muhammed b. es-Seyyid Sıddık el-Ğimârî tarafından "*el-Buğye fi tertîbi ehâdisi'l-Hilye*" adıyla tahrîc edilmiştir. Bunlardan başka eser üzerinde daha bir çok çalışma gerçekleştirilmiştir.²⁹

2. Târîhu İsfahân:

Zikru Ahbâri İsfahan adıyla da bilinen eser, istek üzerine İsfahanlı muhaddis ve râvilerin, onlardan rivayette bulunanların, kadı ve fakihlerin hâl tercemeleri ile İsfahân'ın özelliklerine ait bilgiler ihtiva eden eser, İsfahan'la ilgili yazılan eserler için kaynaklık etmektedir.

Kitabını, kolaylık olsun diye alfabetik sistem içinde telif ettiğini bildiren müellif, giriş kısmında İranlılar ve Arapların dışındaki milletlerin faziletleri hakkında rivayet edilen hadislere yer vermiştir. Daha sonra İsfahan'ın kuruluşu ve mevcut durum ile ilgili bilgiler vermekte, sahâbîlerden Hz. Hasan ile başlayarak Abdullah b. Zübeyr, Selmân-i Fârisî, Ebû Mûsâ el-Eş'arî gibi 21 sahâbî hakkında malûmat vermektedir. Son sahâbî Emetullah isimli İranlı bir kadın sahâbîdir. Müteakiben de ismi Hz. Peygamberin ismine uyan ve elif harfi ile başlayan isimlere yer vermektedir. Hz. Peygamberin ismine muvafık olan Ahmed ismi ile başlayarak alfabetik olarak şahısları tanıtmaktadır. Bu şahısların İsfahan'a geliş ve ayrılış tarihleri ile ne zaman vefat ettiklerine dair bilgi vermekte ve varsa hadis rivayetlerine de örnekler kaydetmektedir.³⁰

Eser, 3'ü kadın olmak üzere toplam 1922 kişinin biyografisini vermektedir.

Dr. Sven Dederling tarafından Leiden'de iki cilt halinde neşredilmiştir. Birinci cilt 1931, ikinci cilt 1934 tarihinde basılmıştır. Her iki cildin sonunda alfabetik fihrist ilave edilmiştir. Eser ayrıca, Seyyid Kisrevi Hasan tarafından 1410/1990'da Beyrut'ta iki cilt hâlinde de neşredilmiştir.

Esere, Abdülaziz Muhammed b. es-Sıddık el-Ğimârî tarafından "*Mefâtihu'z-zühbân li tertîbi ehâdisi Târîhi İsbehân*" adlı alfabetik bir

28 Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, *Sıfatu's-Safve*, I-IV, Tahk. Mahmud Fahûrî, Tahrîc, Muhammed Ravvâs, Beyrut 1399/1979 (ikinci beski).

29 Bkz. Brockelman, *Suppl.*, c.I, s. 616-617.

30 Bkz. Ebû Nu'aym, *Târîhu İsfahân*, c.I, s. 3-77.

fihrist hazırlanarak hadislerinin cilt ve sayfadaki yerleri gösterilmiştir. Bu eser, 1984'te Riyad'da basılmıştır.

3. Delâilü'n-Nübüvve:

Bu eser, öğrencilerinin kendisinden, Hz. Peygamber hakkında vârid olan rivayetleri toplayan ve peygamberin nübüvvetine delil teşkil edecek hadisleri bir araya getirmek için bir kitap yazmalarını istemeleri üzerine kaleme alınmıştır. Müellif, eserin telif sebebini şöyle açıklamaktadır: "*Nübüvvet, delilleri ve mu'cizelerle Hz. Peygamberin özellikleri... konusundaki mevcut rivâyetleri toplamamı istemeniz üzerine Allah'ın yardım ve tefikine dayanarak bu eseri telife başladım.*"³¹

Ebû Nu'aym, diğer eserlerinde olduğu gibi bu eserinde de hadisleri, sıhhat durumuna işaret etmeden, râvîlerine bir tenkid yöneltmeksizin ve daha önceki kaynaklardaki yerlerini de göstermeden sevkeder. Müellif, hadisleri, muhaddislerin üslûbuna uyarak senedleri ile zikretmiş ve hadislerin sıhhati konusunda bir açıklama yapmayarak değerlendirmeyi okuyucuya bırakmıştır. Bu rivayetleri arasında tam manası ile *sahihlik* şartını taşıyan hadisler bulunduğu gibi *mevzû* hadisler de yer alabilmektedir.³² Kitapta 376 hadis yer almaktadır.

35 fasıldan meydana gelen eser şu konuları ihtiva etmektedir: Hz. Peygamber hakkında vârid olan ayetler, soyu, nesebi, isimleri, diğer peygamberlere kıyametteki üstünlüğü, geçmiş kitaplarda zikredilmesi, cinlerden ve kâhinlerden peygamberliği hakkında rivayet edilen haberler, annesi Âmine'nin evlenmesi, hâmile kalması ve doğum ile ilgili meydana gelen garip olaylar, Peygamberin doğduğu yıl Fil Vak'ası'nın meydana gelmesi, çocukluğu, yetişmesi, gençliği ve bu zaman içerisinde cereyan eden çeşitli olaylar, O'nun ahlâkı ve sıfatları ile ilgili rivâyetlere yer verir.

Hz. Peygamberin *ismetî*, vahye mazhar oluşu, İslam'a ilk girenler, risâleti tebliğ etmeye başlayınca müşriklerin ona karşı aldığı tavır ve tutumları, İslam'ı tebliğ için yaptığı çalışmaları, hicret ve sonrası olayları, İslam Devletini kurması ve çeşitli devlet reislerine gönderdiği mektuplar, cinlerle ilgili haberler, cinlerin Müslüman olmaları, hayvanların ve çeşitli bitkilerin Hz. Peygambere inkiyad etmeleri ve bu konudaki mu'cizeler, Hz. Peygamberin duaları gibi konular yer alır.

31 Bkz. Ebû Nu'aym, *Delâilü'n-Nübüvve*, Beyrut 1986, I,II, ikinci baskı, s. 17 vd.

32 Bkz. Ebû Nu'aym, *Delâil*, (naşir Dr. Muhammed Revvas Kal'acı ve Abdülber Abbas'ın önsüzü) c.I, s. 19.

Ayrıca eser, Hz. Peygamberin savaşlarda Allah'ın inâyetine mazhariyeti ile ilgili ayet ve hadisler, vefatı ile ilgili olaylar, vefatından sonra sahâbîlerle ilgili bazı olaylar, Hz. Peygamberin diğer peygamberlerle karşılaştırılması ve onun ahlak ve sıfatlarıyla ilgili âyet ve hadisler ihtiva etmektedir.

Eserin ilk neşri 1320 de Haydarabad'da yapılmıştır. Ayrıca, Dr. Muhammed Revvâs Kal'acı ve Abdülberr Abbâs'ın tahkiki ile 1397/1977'de Halep'te ve II. baskısı da 1986 da Beyrut'ta gerçekleştirilmiştir.

4. Kitâbu't-Tıbbi'n-Nebevî:

Hız. Peygamberin tıp ile ilgili rivâyetlerini toplayan bir eserdir. Türkiye'deki çeşitli kütüphanelerde yazmaları bulunan eser, 1344'te Kahi-re'de basılmıştır. Eserin tercümelî bir nüshası Süleymaniye, Kâdîzâde Mehmed, N0: 349'da bulunmaktadır.

5. el-Müsnedü'l-müstahrec 'alâ Sahîh-i Müslim:

Eserin yazma nüshaları Bursa, Mısır, İngiltere ve Suriye kütüphanelerinde bulunmaktadır.³³

6. Kitâbu Ma'rifeti's-Sahâbe:

Müellif, eserin telif sebebini, Ashâb-i Kirâm'ın ve onlarla ilgili menkıbeleri ve onların derece ve mertebelerini öğrenme arzusu içinde olması şeklinde açıklamıştır. Böylece eserine, Ashâb-ı Kirâm'ın menkıbe ve mevkilerine dair bilgiler dercetmiştir. Hicret, Bedir, Uhud, Hudeybiye, Akabe gibi önemli hadiseler ve bu hadiselere iştirak etmiş olan sahâbîler hakkında bilgiler vermektedir. 'Aşere-i Mübeşşere ile başlayarak, sonra ismi peygamberin ismine uygun düşen sahâbîlerden başlayarak onları tanıtmaya çalışmış ve bu sahâbîlerden gelen 1-2 tane rivâyete yer vermiştir. Eser, 430 sahâbînin biyografisini vermektedir.³⁴

Ma'rifetu's-Sahâbe, Abdülgani el-Makdisî tarafından kaleme alınan "*Tebyînu'l-İsâbe li evhâmin hasalet li-Ebî Nu'aym fi Ma'rifeti's-Sahâbe*" adlı eserde müellifin hataları tesbit edilerek tenkide tabi tutulmuştur.

33 Bkz., Brockelman, *Suppl.*, c.I, s. 616-617.

34 Bkz., Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, Riyad 1408/1988, I-III,

Yazma bir nüshası, Topkapı, Ahmed III, No: 497'de kayıtlı bulunan³⁵ Ma'rifetu's-Sahâbe, Muhammed Râdî b. Osman tarafından tahkik edilerek 3 cilt hâlinde 1408/1988 yılında Riyad'da neşredilmiştir.

7. el-İmâme (Tesbîtü'l-İmâme ve Tertîbü'l-Hilâfe):

Müellif eserinin mukaddimesinde, insanların hilâfet konusunda çeşitli görüşlere sahip olduklarını, bir kısmı Hz. Peygamberden sonra en üstün insanın Ebû Bekr olduğunu ve imâmete en lâyük kişi olduğunu, ondan sonra Hz. Ömer'in bu işe lâyük olduğunu kabul ederler. Bir kısım insanlar da Hilâfete lâyük olanlar önce Ebû Bek, sonra Ömer, daha sonra Ali olduğunu, diğer bir kısmı ise sırası ile Ebû Bekr, Ömer ve Osman'ı bu işe lâyük görürler. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâatten Cumhûr ise imâmete en uygun ve lâyük olanları sırası ile Ebû Bekr, Ömer, Osman ve Ali olarak kabul ederken, Şîî İmâmîye gurubu Hz. Peygamberden sonra imâmete Ali'nin daha lâyük ve hak sahibi olduğunu savunmaktadırlar. İşte bütün bu görüşler karşısında en doğrusunu ortaya çıkarmak maksadı ile bu eserini telif ettiğini söylemektedir. Âyet ve Hadîs-i Şerîflerle konuyu işleme çalışmaktadır. Müellif kitâbında 225 rivâyete yer vermektedir.

Eser, dört anabaşlık içerisinde incelenmektedir: 1. Hz. Ebû Bekr'in halife seçilmesi ve bu konudaki değerlendirmeler³⁶, 2. Hz. Ömer'in halife seçilmesi ile lehde ve aleyhdeki söylenenler³⁷, 3. Hz. Osman'ın seçimi ve ilgili olaylar ve değerlendirmeler³⁸, 4. Hz. Ali'nin halife seçilmesi ile ilgili olaylar ve konuya itiraz edenlerin görüşleri, lehte ve aleyhteki tenkitler.³⁹

Eser İstanbul'da, Köprülü Kütüphanesi 1617 numarada yazma olarak bulunmaktadır. Bu yegâne nüshaya dayanarak İbrahim Ali et-Tihâmî tarafından 1986 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir.

8. Kitâbu'd-Du'afâ:

el-Müstahrec 'alâ Sahîh-i Müslim adlı eserine yapılan tenkidlere cevap mahiyetinde kaleme alınmış ve adı geçen eserin mukaddimesi duru-

35 Bkz. Brockelman, *Suppl.*, c.I, s. 616-617.

36 Bkz., Ebû Nu'aym, *el-İmâme*, Beyrut 1986, s. 53 vd.

37 Bkz., Ebû Nu'aym, *age.*, s. 109 vd.

38 Bkz., Ebû Nu'aym, *age.*, s. 133 vd.

39 Bkz., Ebû Nu'aym, *age.*, s. 197 vd.

munda bulunan eser, girişte, temel kaynakların Kitap, Sünnet ve İcmâ' olduğunu kaydettikten sonra Sünnet'in önemine işaret etmekte ve konu ile ilgili âyet ve hadisler dercetmektedir. Hz. Peygamber'in sünnetini olduğu gibi muhafaza edip nakletmenin önemini belirten hadislere yer verdikten sonra, Hz. Peygamber'e yalan isnad etmenin vebal ve vehâmetini anlatan hadisler zikretmektedir. Daha sonra da râvîleri cerh ve ta'dîl etmenin önemi üzerinde durmakta ve 289 râvî hakkındaki tenkid ve değerlendirmelere yer vermektedir.

Eser, Fâruk Hamâde tarafından (Mağrib, Dâru'l-Beyzâ, 1405/1984) neşredilmiştir.

9. Sıfatu'l-Cenne:

Müellif bu eserinde âyet ve hadislerle cennet ve cennet hayatı ile ilgili bilgiler vermekte ve konu ile ilgili vârid olan 450 civarında hadis toplamaktadır. Eser, Ali Rızâ Abdullah'ın tahkiki ile 1987/1988 yılları arasında 3 cilt hâlinde Dimaşk'da neşredilmiştir.

10. Fazîletu'l-'âdilîn:

Adalet ve âdil kimselerin vasıfları ile ilgili küçük bir risâledir. İçerisinde konu ile ilgili sahîh, zayıf ve mevzû olmak üzere 88 merfû rivâyet yer almaktadır. Ayrıca, mevkûf ve maktû haberleri de ihtiva etmektedir. Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî (v.902 h.) hadislerinin tahririni yapmış ve hadislerin pek çok kaynaktaki yerlerini göstermiştir. Risâle, Meşhûr Hasan Mahmûd Selman tarafından tahkik edilerek 1988'de Amman'da yayımlanmıştır.

11. Fezâilu'l-Hulefâi'l-Erbe'a ve ğayrihim:

Eserin bir yazması, Köprülü Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa, numara 40'ta bulunmaktadır.

12. Câmî'u ed'iyeti'n-Nebî:

Bu risâlenin bir yazması Süleymaniye, Çorlulu Ali Paşa 284/2'de bulunmaktadır.

13. Kitâbu'l-erba'in 'alâ mezhebi'l-mütehakkikîn mine's-sûfiyye:

Kavlî ve fi'lî 57 hadis ihtiva eden bu risâle tasavvuf erbâbının uyması gereken ahlâk ve âdâba dâirdir. Müellif eserin te'lif sebebini şu ifadelerle anlatmaktadır: "*Tasavvuçuların mezhepleri ve davranışlarının nasıl meydana geldiği konusunda bazı hadisler toplamayı istedim. Bu hadisler ilk mutasavvıfların hayatlarını inceleyenlere, onların düşünce ve inanışlarına ışık tutacak ve onların hak yolda olduklarını anlatmış olacak, böylece onlar da bu mutasavvıfların yolundan giderek onların ahlakı ile ahlaklanmış olacaklardı.*"⁴⁰

Bu risâle, Saîd b. Gâzî'nin tahkîki ile 1410/1989 da Tanta'da yayımlanmıştır. Ayrıca, Bedr b. Abdullah el-Bedr tarafından 1993'te Beyrut'ta da neşredilmiştir.

14. el-Emâlî:

İkâme ettiği iki hadîs meclisinde imlâ ettiği bazı rivâyetlerini ihtiva eder. Bu risâlenin yazma bir nüshası, Köprülü Kütüphanesi, Fâzıl Ahmed Paşa, numara 252'de bulunmaktadır.

15. el-Müntehab min Kitâbi's-Şu'arâ':

Abdulaziz b. Nâsir tarafından Riyad'da 1982'de neşredilmiştir.

16. en-Nûru'l-müşte'al min Kitâbi mâ nezele mine'l-Kur'ân fi Alî Aleyhisselam:

Bu eser, şii müellif Muhammed Bâkır el-Mahmûdî tarafından müelife nisbet edilerek Tahran'da 1986 yılında neşredilmiştir.

*Kaynaklarda, yukarıda zikrettiklerimiz dışında Ebû Nu'aym el-İsfahânî'ye nisbet edilen eserlerin bir listesini aşağıya alıyoruz*⁴¹:

1. el-Eczâu'l-Vahşiyât;

40 Bkz., Ebû Nu'aym, *Kitâbu'l-erba'in*, Tanta 1989, s.19-20.

41 Bkz., Ebû Nu'aym, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, c.I, s. 37-55; Brockelman, *Suppl.*, c. I, s.1617; Türer Osman, "*Ebû Nu'aym el-İsfahânî*", *DİA.*, c.10, s.203.

2. *Ehâdisu Muhammed b. Abdullah b. Ca'fer el-Câbirî,*
3. *Ehâdisu Meşâyihî Ebi'l-Kâsim Abdurrahman b. el-Abbâs el-Bezzâr el-Esamm,*
4. *el-Ühuvve,*
5. *Erbe'üne Hadîsen Müntekâten,*
6. *el-Erbe'üne 'alâ mezhebi'l-muhakkikîn mine'l-mutesavvife,*
7. *el-İstiskâ',*
8. *Etrâfu's-Sahîhayn,*
9. *el-İ'tikâd,*
10. *el-Emâli,*
11. *Emâliye,*
12. *el-Emvâl,*
13. *el-Evâil,*
14. *el-İcâz ve Cevâmi'u'l-kelim,*
15. *Tesbîtu'r-ru'yâ,*
16. *Tesmiyetu Ashâbi Alî ve İbn Mes'ûd,*
17. *Tesmiyetu mâ intehâ ileynâ mine'r-ruvâti 'an Saïd b. Mensûr 'âliyen,*
18. *Tesmiyetu mâ intehâ ileynâ mine'r-ruvâti 'an Ebî Nu'aym el-Fadl b. Dükeyn,*
19. *et-Teşehhüd,*
20. *et-Ta'bîr,*
21. *Ta'zîmu'l-evliyâ,*
22. *et-Teheccüd,*
23. *et-Tevbe ve'l-İ'tizâr,*
24. *es-Sükelâ',*
25. *el-Câr,*
26. *Cüzün ceme'a fihî turuka Hadîsi "es-Salâtü 'alâ Abdillâh b. Übeyy el-Munâfik" ve tekelleme 'aleyhi,*
27. *Cüz'ü sanem câhilî yukâlû lehû Kurrâs,*
28. *Cüzün fimen yüknâ bi Ebî Rabî'a,*
29. *Hadîsü "İnne Lillâhi tis'aten ve tis'îne ismen",*
30. *Hadîsu't-tayr,*
31. *Hadîsü'n-nüzûl,*
32. *Hadîsü vefâti'n-Nebî s.a.,*
33. *Hurmetü'l-mesâcid (el-Mesâcid),*
34. *Hüsnü'z-zann,*
35. *Hifzu'l-lisân,*

- 36.el-hasef,
- 37.el-Hutabu'n-Nebeviyye,
- 38.Zikru men ismuhu Şu'be,
- 39.Zemmu'r-ru'yâ,
- 40.er-Reddü 'ale'l-Lafziyye ve'l-Hulûliyye,
- 41.Ref'u'l-yedeyn,
- 42.Riyâzetu'l-ebdân,
- 43.er-Riyâzetü ve'l-edeb,
- 44.Riyâzetu'l-müte'allimîn,
- 45.es-Suhûr,
- 46.es-Se'âde,
- 47.Simâ'u'l-kelim,
- 48.Şerefu's-sabr,
- 49.eş-Şu'arâ',
- 50.eş-Şühedâ',
- 51.es-Sifât,
- 52.Sifatu'n-nifâk ve na'ti'l-munâfikîn,
- 53.es-Siyâm ve'l-kıyâm,
- 54.Tabakâtu'l-Muhaddisîn,
- 55.Turuku Hadîsi "zür ğibben tezdîd hubben",
- 56.el-'Ukalâ',
- 57.'Ulûmu'l-Hadis,
- 58.'Amelu'l-yeum ve'l-leyle,
- 59.Fedâilu'l-Hulefâi'l-Erbe'a,
- 60.Fedâilu's-Sahâbe,
- 61.Fadlu's-sivâk,
- 62.Fadlu Sûreti'l-İhlâs,
- 63.Fadlu'l-'âlimi'l-'afif,
- 64.Fadlu'l-'ilm,
- 65.Fadlu 'Alî,
- 66.el-Fevâid,
- 67.Fî enne'l-Feleke ğayru müdebbir,
- 68.Fî'l-isneyn ve seb'îne Firkaten,
- 69.Kırââtü'n-Nebî s.a.,
- 70.el-Kırâetü verâe'l-imâm,
71. Kurbânü'l-müttekîn fî enne's-salâte kurretü 'ayni'l-'âbidîn,
- 72.el-Kader,

73. *Kesbu'l-helâl,*
74. *Lübsu'-sevâd,*
75. *Lübs'u-sûf,*
76. *Mâ intekâ Ebû Bekr b. Merdûye 'ale'-Taberânî,*
77. *el-Muâhât,*
78. *el-Mütevâdi'ün,*
79. *el-Muhîbbûn me'a'l-mahbûbîn,*
80. *Medhu'l-kirâm,*
81. *el-Mizâh,*
82. *Mes'eletü "sümme evresne'l-Kitâbe",*
83. *el-Müstahrec 'ale'l-Buhârî,*
84. *el-Müstahrec 'alâ Kitâbi 'Ulûmi'l-Hadîs li'l-Hâkim,*
85. *Müstahrecü Ebî Nu'aym 'ale't-Tevhîd li'bni Huzeyme,*
86. *el-Müstedrek 'alâ Sahîh-i Müslim,*
87. *el-Müselselât,*
88. *Müsnedu'l-İmâm Ebî Hanife,*
89. *Müsnedü 'Abdillâh b. Dînâr,*
90. *Müsned,*
91. *Müsnedü Ebî Yahyâ Firâs b. Yahyâ el-Kûfî,*
92. *Mu'cemu's-şuyûh,*
93. *el-Mu'tekad,*
94. *el-Mi'râc,*
95. *Men İsmuhu 'Atâ' min nekaleti'l-ahbâr ve ruvâti'l-âsâr,*
96. *Muntehab min Hadîsi Yûnus b. 'Ubeyd,*
97. *Muntehab min Kitâbi's-Şu'arâ',*
98. *el-Mehdî (Zikru'l-Mehdî ve Nu'ûtuhû),*
99. *Menâkibu'-Şâfi'i,*
100. *el-Hediyye,*
101. *Va'îdu'z-zinâ,*
102. *es-Süâl,*
103. *Erb'üne Hadîsen 'alâ mezhebi ehli's-Sünneti ve'l-Cemâ'a,*
104. *Tabakâtü'l-Muhaddisîn ve'r-ruvât,*

Ebû Nu'aym el-İsfahânî'nin biyografisine yer veren belli başlı eserler şunlardır: ⁴²

Ebû Tâhir es-Silefi, *Ahbâru Ebî Nu'aym*

42 Bkz., Türer Osman, "Ebû Nu'aym el-İsfahânî", *DİA.*, c.10, s.203.

Abdulhâfız Ali el-Karenî, *el-Hâfız Ebû Nu'aym el-İsfahânî el-Fakîh el-Muhaddis es-Sûfî el-müverrih* (Kahire 1987)

Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-nübelâ'*, (Beyrut 1983).

SONUÇ

Hayatı ve eserlerini incelediğimiz Ebû Nu'aym el-İsfahânî hadis, tarih ve tasavvuf gibi ilimlerde temâyüz etmiş bir ilim adamıdır. İhtisas sahibi olduğu diğer ilimler içerisinde en çok hadis sahasına yönelmiş olduğu görülmektedir. Böylece o, devrinin en büyük hadis alimi pâyesini kazanmış ve İslam Âlemi'nin çeşitli bölgelerinden hadis almak için kendisine seyâhatler edilmiştir. Kendisinden hadis alan çok önemli kişilerin bulunmuş olması onun hadis sâhasındaki engin bilgisinin bir göstergesidir.

Âl-i isnâd konusunda devrinin en üstünü kabul edilen Ebû Nu'aym, pek çok âlimin övgüsüne mazhar olmuştur. Ancak, meslekî tavır bakımından rivâyetlerinde biraz mütesâhil olduğu anlaşılıyor. Hatîp Bağdâdî'nin de belirttiği gibi rivâyetlerinde müsamahalı davranmış, "*bize haber verdi*" şeklindeki tedlisleri yanında, uydurma olduklarını açıklamaksızın mevzû hadis rivâyet etmiş olması tenkit edilmesine sebep olmuştur. Ayrıca, eserlerinin çoğunda hadisleri sevkederken ne râvilerine bir tenkit yöneltmiş, ne de hadisin sıhhat durumuna işaret etmiştir. O, hadisleri sadece senedleri ile zikrederek sıhhati konusundaki değerlendirmeyi okuyucusuna bırakmıştır. Böylece eserlerinde tam manası ile sahilik şartını taşıyan hadisler rivâyet ettiği gibi zayıf ve mevzû hadislere de yer verebilmiştir.

Ebû Nu'aym'in hayâtı okumak, yazmak ve talebe yetiştirmekle özetlenebilir. Okutmak, yazmak ve ilmi yaymak onun için hayatın ayrılmaz bir parçası sayılmıştır. Kendisini bu işe vakfeden Ebû Nu'aym geride, âhret azığı olacak 120'nin üzerinde eser bırakarak bir asra varan ömrünü h. 430 da tamamlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA ve KISALTMALARI

- Ateş, Ahmed;** *“el-Hatib el-Bağdâdî ve Takyîdü'l-‘ilm Adlı Eseri”*, İlahiyat Fakültesi Dergisi, İstanbul 1952.
- Brockelmann, Carl (1956);** *Supplementband (Suppl.)*, I-II, Leiden 1937-42.
- Ebû Nu‘aym, Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî** (h. 430); *Delâilü'n-Nübüvve (Delâil)*, I-II, Beyrut 1986 (İkinci Baskı)
- _____; *Faziletü'l-‘âdilîn*, Amman 1988.
- _____; *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ (Hilye)*, I-X, Mısır 1932-1938.
- _____; *el-İmâme veya Tesbitü'l-İmâme ve Tertibü'l-Hilâfe (el-İmâme)*, Beyrut 1988.
- _____; *Kitâbu'l-Erba'in 'alâ Mezhebi'l-Mütehakkikîn mine'l-Mutasavvife (Kitâbu'l-Erba'in)*, Tanta 1410/1989.
- _____; *Kitâbu'd-Du'afâ*, Mağrib 1405/1984.
- _____; *Ma'rifetü's-Sahâbe*, I-III, Riyad 1408/1988
- _____; *el-Müntahab min Kitâbi'ş-Şu'arâ (el-Müntehab)*, Riyad 1982
- _____; *Sifatü'l-Cenne*, I-III, Dimaşk 1987/1988
- İbnu'l-Cevzî, Abdurrahman b. Ali (h.597);** *Sıfatü's-safve*, İkinci baskı, I-IV, Beyrut 1399/1979.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-‘Askalânî (h. 852);** *Lisânü'l-Mizân (Lisân)*, I-VIII, Haydarâbâd 1329
- İbn Hallikân;** *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'u ebnâ'i'z-zemân (Vefeyât)*, Kâhire 1299.
- İbnü'l-‘İmâd, Ebu'l-Feth ‘Abdülhâyy b. el-‘İmâd el-Hanbelî (h.1089);** *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâr-ı men zeheb (Şezerât)*, Dâru'l-fikr 1979.

- İbnü's-Sübki;** *Tabakâtü's-Şâfi'iyye (Tabakât)*, Mısır 1966.
- Kehhâle, 'Ömer Rızâ;** *Mu'cemu'l-mü'ellifin terâcimü musannifi'l-kütübi'l-Arabîyye (Mu'cem)*, I-XV, Beyrut trs.
- Türer, Osman;** "Ebü Nu'aym el-İsfahânî", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA), X, İstanbul 1994.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân (h. 748);** *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ' (Siyer)*, I-XXIII, Beyrut 1981-1985.
- _____; *Tezkiretü'l-huffâz*, I-IV, Haydarâbâd 1334.
- Zirikli Hayreddin (1396/1976);** *el-A'lâm Kamûsu Terâcim li eşheri'rricâli ve'n-nisâ' mine'l-Arab ve'l-müstağribîn ve'l-müsteşrikîn (el-A'lâm)*, Altıncı baskı, I-VIII, Beyrut 1984.